

Poznań, 31.01.2016 r.

Dr hab. Małgorzata Bronikowska
Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego
w Poznaniu

**Ocena pracy doktorskiej mgr Lidii Pac-Pomarnackiej
nt. *Wzory kultury fizycznej a rola społeczna w grupie etnicznych Bałkanów: Boszniaków,
Chorwatów, Czarnogórców.***

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska Lidii Pac-Pomarnackiej poświęcona jest opisowi rozpoznawanych wzorów kultury fizycznej w aspekcie roli społecznej, w której posłużono się klasyfikacją typów fizycznych Floriana Znanieckiego i wzorów wartości ciała Andrzeja Pawłuckiego. Podjęte badania mają charakter jakościowy, mieszczący się w tradycji badań społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem antropologii kulturowej, historii oraz elementów socjologii. Interdyscyplinarny charakter pracy lokuje ją jednak przede wszystkim w nurcie nauk społecznych o kulturze fizycznej. Najogólniej rzecz ujmując dotyczy ona ról społecznych ze szczególnym wyeksponowaniem tych, które decydują o wzorach kultury fizycznej w wybranych grupach etnicznych regionu bałkańskiego na przykładzie, wybranych przez Autorkę trzech narodów: Boszniaków, Chorwatów i Czarnogórców.

Problematyka jaką podejmuje doktorantka w swojej pracy jest ważna poznawczo jak i aplikacyjnie. Z naukowego punktu widzenia lokuje się w naukach społecznych o kulturze fizycznej, badając wycinkiem rzeczywistości społeczno-kulturowej, opartej o bliższe przyjrzenie się zależności pomiędzy wzorami kultury fizycznej a rolami społecznymi w wybranych grupach etnicznych na Bałkanach. Aplikacyjne walory tejże rozprawy mogą posłużyć do wykorzystania ustaleń teoretyczno-poznawczych w praktyce społecznej, do realizacji swoistych jak i nieswoistych wartości kultury fizycznej.

Przedłożona do recenzji praca imponuje swą objętością. Zawierająca 238 stron tekstu, obejmuje pięć mocno rozbudowanych rozdziałów poprzedzonych abstraktem (1 strona) w języku angielskim i wstępem (5 stron), a zakończona wnioskami zawartymi na 9 stronach. Pracę zamyka bogata bibliografia (ponad 200 pozycji z czego 6 to źródła internetowe) pomieszczona na 12 stronach. Dodatkowej wartości pracy dodają zdjęcia autorstwa młodej Badaczki umieszczone w odpowiednich miejscach.

Zaczynając od struktury pracy i jej strony metodologicznej należy zauważyć, że pierwszy rozdział pracy poświęcony został przedstawieniu historii i kultury Bałkanów w celu przybliżenia badanego terenu. Rozdział ten, jak się później okazuje, staje się tłem do

podjętego problemu badawczego. Kolejny rozdział rozprawy przybliży czytelnika do socjologicznego i etnograficznego poznania wzorów kultury, w którym Autorka skupia się na wytłumaczeniu m.in. takich zjawisk jak socjologiczne rozumienie kultury, wzory kulturowe w tym kultury cielesnej. Na koniec przybliży nam dotychczasowe badania z tego zakresu zarówno w Polsce, jak i na Bałkanach. Rozdział ten zamyka krótka historia kultury fizycznej, oraz jej pedagogiczne ujęcie. Następnie Autorka przechodzi do szczegółowego opisu metodologii badań w oparciu o wykorzystane prawo Znanieckiego, mówiące o zależności zadań wychowawczych od przyszłych obowiązków. W tym kontekście przedstawiono również schemat badań oraz wykorzystane w pracy metody i narzędzia. Czwarty rozdział to analiza wyników badań wskazująca na zależność wzorów kultury fizycznej w edukacji od ról społecznych w dorosłym życiu rodzinnym, społecznym, religijnym ukazana na przykładzie wybranych grup etnicznych (Bośni i Hercegowiny, Chorwacji i Czarnogóry). W ostatnim (piątym) rozdziale Autorka deklaruje przeprowadzenie analizy treści programów wychowania fizycznego obowiązujących obecnie w przebadanych krajach, w celu ukazania wzorów kultury fizycznej, wsparte komentarzem nauczycieli wychowania fizycznego z wybranych szkół. Recenzowaną dysertację kończą wnioski odnoszące się do wcześniej podjętych problemów badawczych.

Z obowiązku recenzenta podjęto się bliższego przyjrzenia **merytorycznej stronie pracy**, skupiając się przede wszystkim na jej niedoskonałościach w celu ewentualnego podniesienia jej jakości. Już w pierwszym rozdziale poświęconym historii badanych terenów zauważalny jest notoryczny brak powoływania się na źródła (ten błąd powtarza się w każdej części pracy!). Ponadto Autorka pisze „o zdobywaniu wiedzy motorycznej” mając najpewniej na myśli umiejętności ruchowe? (s. 15). W kilku miejscach brak początkowego lub końcowego oznaczenia cytatu (np. ss. 18, 33), a także brakuje tłumaczenia niektórych, użytych przez doktorantkę wyrażeń (np. *Pozdrav s tri prsta*, s. 20) czy skrótów (np. SFRJ, s. 110; SOKO, s. 192). Brakuje mi w tym rozdziale krótkich wniosków/refleksji, które mogłyby powstać na podstawie opisanych faktów historycznych, a dotyczyć poczucia tożsamości lub jego braku w opisywanych grupach etnicznych. Niejasny również wydaje się fragment, w którym Autorka, powołując się na Zielińskiego z 2001 r. pisze: „Dzień i miejsce bitwy kosowskiej również w późniejszych losach będzie istotny w historii Serbów. To tam sześć lat po bitwie Slobodan Milošević zniósł autonomię Kosowa [1999 r. M.B.]. Dwanaście lat po tym wydarzeniu...” czy Autorka się tu nie pomyliła o całe 10 lat? Podobnie rzecz się ma co do nazwy święta serbskiego, które raz Autorka zapisuje jako „Slava” innym razem jako „Sava” – jak jest zatem poprawnie?

W dalszej części, opisującej „czym są Bałkany” doktorantka powołuje się na nazwę „Boszniacy” (s. 34.) nie tłumacząc tego pojęcia obiecując przy tym, że pojawi się ono w dalszej części pracy, choć to w tym miejscu jest ono niezbędne dla zrozumienia całości, tym bardziej, że w innych miejscach doktorantka używa jednak pojęcia „Bośniacy”. Dalej słusznie pojawiają się definicje grupy etnicznej, społecznej i etnograficznej, które jednak warto by było odnieść do konkretnych przykładów bałkańskich, a także pokusić się o zdefiniowanie w tym kontekście również pojęcia tożsamości (czy jest ono bardziej etniczne, religijne, czy narodowe w tych regionach?) tym bardziej, że nieco dalej powołuje się Autorka na to zjawisko (s. 42).

W rozdziale drugim, kiedy Autorka pisze o wzorach kultury cielesnej, brakuje we wprowadzeniu krótkiego odniesienia do kultury fizycznej w czasach starożytnych (np. Lipoński, „Historia Sportu”, PWN, Warszawa 2012). Ponadto wydaje mi się, że niepotrzebnie zastosowano zabieg oddzielenia badań wzorów kultury fizycznej w Polsce, tworząc w ten sposób kolejny podrozdział zamiast włączyć go do części wprowadzającej. Na pochwałę zasługuje natomiast podrozdział opisujący badania kultury fizycznej na Bałkanach, w którym widać, że Autorka zgrabnie zsyntetyzowała tę wiedzę w kilku wymiarach: społecznym, wojennym, religijnym, politycznym, obyczajowo-estetycznym, powołując się na wielu bałkańskich autorów co świadczy o Jej szczególnej, językowej kompetencji w tym zakresie.

Odnosząc się do rozdziału opisującego metodologię i metody badań stwierdzam, że przedmiot/podmiot badań został słabo opisany. Nie do końca wiemy czy badaniu poddani zostali tylko uczniowie szkół średnich, czy może i na wcześniejszym etapie edukacyjnym? Czy inne grupy społeczne zostały poddane badaniu, a jeśli tak to jakie? i jakiego? Dowiadujemy się tego dopiero w późniejszym etapie opisu (s. 99-100), i to również niejasno. Autorka pisze: „Osoby badane to byli uczniowie (...). A więc osoby już dorosłe, społecznie ukształtowane (...) respondentami byli w moim znaczeniu osoby dorosłe – uczęszczające około 10-12 lat temu do szkół gimnazjalno-licealnych (...)” i tu podaje jako przykład przewodników wiek oko. 62-65 lat (?) Później jeszcze dowiadujemy się o przebadanej grupie 10 nauczycieli.

Za to bardzo podoba mi się pomysł wykorzystania w procedurze badawczej wzoru typologii zarówno Znanieckiego jak i Pawłuckiego w odniesieniu do podjętej tematyki. Śledząc pracę dalej, uważam, że pierwsze dwa podjęte przez Autorkę pytania problemowe (s. 78) są komplementarne i mogłyby zawrzeć się w jednym. Natomiast opisując „Studium przypadku” autorka nie wspomina czy odnosić się ono będzie do jednostki czy grupy ludzi (organizacji, instytucji), oraz zbędny, w moim odczuciu, jest umieszczony na stronie 98

podrozdział zatytułowany „przygotowanie do pracy w terenie”. Następnie doktorantka wspomina, że kodowała dane, nie podając przy tym procedury kodowania.

Odnosząc się do części poświęconej analizie danych zauważyłam brak konsekwencji chronologicznej poszczególnych podrozdziałów, co wpływa niekorzystnie na przyswajanie tekstu przez czytelnika. W częściach odnoszących się do opisu funkcjonowania organizacji ONO i DSZ autorka nie pisze o roli kultury fizycznej w tych organizacjach, a w podrozdziale „Sztafeta Tity” brak mi krótkiego odniesienia do starogreckiej tradycji sztafetowej *lampadedromia* i nowożytnej sztafety zainicjowanej przez Carla Diema w 1936 r., która być może była również inspiracją dla Bros Tity w tym zakresie. Również Autorka nie wspomina ani słowem, że tekst pionierskiej przysięgi nawiązuje do uniwersalnych wartości olimpijskich, czyli zgodny był z ideą neo-olimpizmu zaproponowaną przez Pierre de Coubertina. Nie znalazłam również żadnych informacji o zorganizowanych igrzyskach olimpijskich w Sarajewie w 1984 r., a przecież musiały one wyrzucić ogromne „znamię” społeczne i to zarówno pozytywne jak i negatywne, jak również nieść za sobą reperkusje w perspektywnym podejściu do szeroko pojętej kultury fizycznej. Bardzo dobrze za to został opisany podrozdział mówiący o doświadczeniach wojny i kulturze fizycznej kobiet. Autorka pisze tu o zjawisku prawnego równouprawnienia kobiet, które miało się nijak do społecznego odbioru kobiety. Te jednak, aby przetrwać podejmowały się systematycznej aktywności fizycznej nie bacząc na zagrożenia wojenne. Celnie opisuje tu Autorka czysto utilitarne korzyści, które również wpływały na zjawisko socjalizacji i zbiorowego wsparcia w dramatycznych chwilach.

W dalszej części Doktorantka skupia się na opisie form zabaw i gier ruchowych, które dość szczegółowo opisuje korzystając z klasyfikacji Callois, ale sama nie rozróżnia pojęcia zabawy od pojęcia gry, używając je zamiennie, komplementarnie. Dalej doktorantka ciekawie opisuje skoki z mostu w Mostarze poddając tę aktywność dokładnej analizie historycznej, kulturowej i społecznej, ukazując tym samym silną identyfikację tubylców z lokalną tradycją KF, a także wskazując na integrujący charakter tejże wśród bałkańskich grup etnicznych. Wskazuje tu również na fakt transmisji międzypokoleniowej poprzez przekazywanie z ojca na syna tradycji skoków z mostu. Podobny zabieg udało się Autorce w kontekście Sinjskiej alki, którą opisała z jednej strony jako piękną tradycję regionalną, przekazywaną z pokolenia na pokolenie, z drugiej zaś pokazała jak w okresie wojny na terenie byłej Jugosławii tę tradycyjną aktywność wykorzystywano do nacjonalistycznego manifestu „chorwackości”.

Dalej, ciekawie podeszła Autorka do opisu tatuażu chorwackiego jako przykładu wzoru obyczajowo-estetycznego ciała, tłumacząc genezę tradycji i jej ewolucję w kontekście

religii i sytuacji politycznej, udowadniając zasadność jego tworzenia i odmienne postrzeganie tego obyczaju współcześnie. Nie uniknęła jednak Autorka chaosu i wielu powtórzeń w tym podrozdziale, co wpłynęło na obniżenie jakości jego czytelniczego odbioru. Podobnym przykładem wzoru obyczajowo-estetycznego jest dobrze opisane zjawisko „Virdżiny” („zaprzysiężonej dziewicy”), niezrozumiałe dla kultury europejskiej, jednak gdzieś tam istniejące jeszcze na terenie Bałkanów. Zabrakło mi tu jednak informacji *stricte* odnoszących się do KF tej nielicznej grupy, czy w ogóle brały udział w takich aktywnościach? Jak wyglądała ich sytuacja w stanie wojny, czy podobnie jak mężczyźni uczestniczyły w działaniach wojennych czy podobnie jak inne kobiety na tym terenie uprawiały „domorosłą” AF?

Na koniec ostatni, piąty rozdział rozprawy, który z obowiązku recenzenta oceniam jako najslabszy. Biorę jednak pod uwagę, że Doktorantka już we wstępie sygnalizowała, iż nie jest „specjalistką w dziedzinie kultury fizycznej” (s. 10). Jednak pisanie pracy podjęła właśnie z tego zakresu, więc rozumiem, że ubiega się o stopień doktora z nauk o KF. Autorka deklaruje we Wstępie analizę wybranych programów szkolnych w kontekście podjętego tematu. W rozdziale piątym natomiast napotykamy zaledwie opis tego co w wybranych środowiskach szkolnych proponują programy wychowania fizycznego. Do końca też nie rozumiem, czy przytoczone w pracy programy (s. 179), to rzeczywiście programy do nauki wychowania fizycznego, czy też (jak zobowiązują nas ustalenia unijne) podstawy programowe dla poszczególnych regionów (?) a programy tworzą, czy też mogą być twórcami sami nauczyciele wf (?). Ponadto Autorka nie odnosi się krytycznie do opisywanych programów (czasem tylko powołuje się na swoją intuicję: s. 195), nie opisuje jak te treści są realizowane, po prostu je relacjonuje, co prawda podając przy tym przykłady wzorów kultury fizycznej, jednak przekaz ten jest chaotyczny i nie dość przejrzysty, przepleciony nieistotnymi dla pracy informacjami. Na plus zaliczam natomiast Autorce bardzo dobre wykorzystanie wiedzy pozyskanej chociażby z literatury przedmiotu, którą trafnie zongluje uzupełniając luki w tym rozdziale.

Zupełnie na margines zostało zepchnięte zjawisko noszenia chustek na głowie (*burki*) przez dziewczęta i kobiety muzułmańskie, a przecież to ważny element w kontekście wzoru kulturowego, a tu w szczególności w kulturze fizycznej. Z pracy nie dowiadujemy się czy dziewczęta w wieku szkolnym muszą je ubierać i ćwiczyć na wf w nich, czy w wolnoczasowej aktywności fizycznej dziewczynki i kobiety muzułmańskie ćwiczą w burkach, czy też panuje w tych grupach etnicznych liberalizacja zasad, pozwalająca na rezygnację z nich?

Mimo uchybień stwierdzam, że badania wykonane przez mgr Lidię Pac-Pomarnacką posiadają dużą wartość poznawczą, wnoszącą nowe wątki do wiedzy historycznej, antropologicznej, jak i socjologicznej odnoszącej się do nauk o kulturze fizycznej. Opisywany bowiem przez doktorantkę rejon Bałkanów z racji na swoją wielokulturowość jest ciągle nieodkrytym do końca zjawiskiem w dynamicznie zmieniającej się tożsamości europejskiej. Zatem dysertacja ta pozwoli na lepsze zrozumienie tej części Europy, i mechanizmów w niej działających.

BIBLIOGRAFIA I POPRAWNOŚĆ JĘZYKOWA PRACY

Kandydatka dążąc do rozwiązania sformułowanych problemów badawczych sięgnęła do wartościowych prac poświęconych tematowi pracy. Większość wykorzystanych prac, które posłużyły do przygotowania dysertacji pochodzi od zagranicznych autorów. Wśród nich znajdują się najznamienitsi badacze podjętej problematyki. Na ponad 200 zacytowanych prac, tylko 6 pochodzi ze źródeł internetowych. Kilka z zacytowanych w tekście źródeł nie znalazło odzwierciedlenia w końcowej bibliografii.

Natomiast językowa strona pracy wymaga jeszcze dodatkowego pochylenia się nad nią. Mimo, że Doktorantka sprawnie operuje polszczyzną i potrafi poprawnie wyrażać myśli, wykorzystując do tego słowo pisane, nie ustrzegła się wielu błędów stylistycznych i gramatycznych oraz niezręczności językowych (np. „miasto zostało zgranatowane, s. 29), czy lapsusów literowych. Nie wpłynęły one negatywnie na ogólną wartość naukową podjętego tematu.

UWAGI KOŃCOWE

Przedstawiona do oceny praca doktorska mgr Lidii Pac-Pomarnackiej z racji na obowiązek obiektywnego recenzowania, została poddana krytycznej ocenie wraz z wyszczególnieniem wszelkich, istotnych dla poprawienia jakości pracy uchybień. Z obowiązku recenzenta, pozwoliłam sobie na sugestie, mające na celu wykorzystanie ich przez ubiegającą się o stopień doktora kandydatkę w dalszej karierze naukowej.

Jednocześnie doceniam włożony wysiłek Doktorantki w przeprowadzenie badań metodą wywiadu z poszczególnymi respondentami wybranych krajów bałkańskich oraz podjęcie próby przeanalizowania programów nauczania wychowania fizycznego w tych regionach. Wybrany przez kandydatkę sposób badań pozwolił na stworzenie pracy o charakterze monograficznym z interdyscyplinarnymi znamionami dotyczącymi m.in. antropologii, historii, socjologii a mieszczącymi się zakresie kultury fizycznej.

Niezależnie od wielu powyższych uwag, które kandydatka winna traktować w kategoriach życzliwych podpowiedzi do ewentualnych poprawek w celu udoskonalenia

przyszłego warsztatu badawczego, stwierdzam poprawność merytoryczną w zakresie podjętego tematu i na tej podstawie wnoszę do Wysokiej Rady Wydziału Wychowania Fizycznego Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu **o dopuszczenie mgr Lidii Pac-Pomarnackiej do dalszych etapów postępowania i wnioskuję o dopuszczenie kandydatki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Poznań 31.01.2016 r.

Pracownia Sportów Tradycyjnych
i Etnologii Sportu

Dr hab. Małgorzata Bronikowska